

Kan alle bli norske?

■ AV IVAR MORKEN OG MONICA DALEN

Det fins ulike oppfatninger av hva det vil si å være norsk. For noen må man være født i Norge for å bli kalt norsk, andre ser norskheten som noe vi har funnet på ut fra ideologiske motiver. Desto mer komplisert blir det å bestemme om man kan bli norsk, og hvem og hvordan man eventuelt blir det.

Grunnloven av 1814 tillot ikke jøder, munkeordener og jesuitter å oppholde seg i landet. Forbudet mot jøder ble opphevet i 1851, mens forbudet mot jesuitter ble opphevet først i 1956. Dermed skulle en tro at muligheten til å bli norsk var åpen for alle. Men lov og rett er en ting, forestillinger og sosiale realiteter noe annet. Rett til å slå seg til i Norge er ikke det samme som å bli akseptert som norsk. I dag reises problemstillinger relatert til norskhet særlig i tilknytning til nye grupper innvandrere. Andre grupper, som for eksempel utenlandsadopterte, blir sjeldnere trukket inn i diskusjonen om alle kan bli norske. I denne artikkelen er vi ikke opptatt av hvem som har adgang til riket, men av forestillinger om norskhet og dilemmaer relatert til grupper som innvandrere og utenlandsadopterte.

Ekklusiv norskhet

Hva vil det si å være norsk? Spørsmålet har vært mer eller mindre eksplisitt behandlet i en rekke bøker og har blant annet vært knyttet til betydningen av 1814. Var nordmenn norske før de fikk en egen grunnlov og sin egen stat? I «Norsk grålysning» argumenterer historikeren Kåre Lunden (1992) for at den norske befolkningen hadde en opplevelse av norskhet og en egen norsk identitet allerede før 1814. I «Norsk nasjonalkultur»

underbygger folkloristen Bjarne Hodne (1995) oppfatningen om at norsk nasjonalkultur er noe spesifikt norsk. Ut fra slike oppfatninger er ikke norskhet et spørsmål om statsdannelse og statsborgerskap, men et spørsmål om kulturell identitet og tilhørighet og om opplevelsen av noe spesifikt norsk. Slik sett blir norskhet noe eksklusivt som kjennetegner en bestemt gruppe mennesker med felles avstamning.

I sin ytterste konsekvens innebærer dette en etnonasjonalistisk tilnærming: norsk er noe man er født som, ikke noe man kan bli eller kvalifiseres til. Ut fra en streng kulturnasjonalistisk tolkning kan ikke innvandrere og utenlandsadopterte anerkjennes som fullt ut norske. En ikke fullt så streng tolkning er at norsk er noe man kan bli ved å tilegne seg den norske kulturarven, lære seg norsk, oppføre seg som nordmenn og bli en del av norsk kultur: Mennesker med en annen kulturell bakgrunn enn den norske kan nok assimileres, men de kan ikke integreres i betydningen bli norske og samtidig ta vare på sin opprinnelige kultur, sitt språk og sin identitet.

Kritisk tilnærming

Men det fins også helt andre tilnærminger til spørsmålet om norskhet. I «Norge uten nordmenn» stiller arkeologen Terje Østigård (2001)

seg kritisk til forestillingen om norskhet og argumenterer for at arkeologien har vært et ideologisk redskap for etnonasjonalisme og den norske nasjonalstaten. Sosialantropologen Thomas Hylland Eriksen har flere ganger stilt seg kritisk til utbredte forestillinger om norskhet, blant annet i «Typisk norsk» (Eriksen 1993). Ut fra slike oppfatninger er norskhet mer en ideologisk konstruksjon enn et spørsmål om tilhørighet og kulturelle realiteter: Kultur og kulturell identitet blir brukt som redskap for nasjonsbygging og utvikling av en nasjonal identitet med grunnskolen som en viktig nasjonsbyggende institusjon.

Det vi her omtaler som en etnonasjonalistisk og en kritisk tilnærming, innebærer ulike holdninger til betydningen av kultur, kulturarv og kulturell identitet og til koblingen mellom kultur og stat. Etnonasjonalismen ønsker å knytte sammen stat og kultur ved å la politiske grenser følge kulturelle grenser. Dermed blir den også ekskluderende: «Kriteriet er at bare den som er født inn i gruppen, er fullt ut godtatt» (Østigård 2001:39). Representanter for den kritiske tilnærmingen er mer positive til kultur mangfold og mener at forestillingene om kulturfellesskap og kulturelle grenser bygger på forutsetninger som ikke holder.

I forlengelsen av en slik oppfatning er det verdt å spørre om hvilken betydning historien og kulturarven har for det vi i dag mener med norskhet. Et slikt spørsmål har viktig samfunnspolitisk relevans: Må en person ha historisk tilknytning til Norge, og må personen være en del av det som oppfattes som norsk kultur, for å kunne anerkjennes som norsk? Fødes man som norsk, eller er norsk noe det er mulig å bli? Kan nykommere inkluderes i det norske? Et annet viktig spørsmål er også om norskhet er noe opprinnelig gitt, eller om norskheten kan endres etter hvert som befolkningen og samfunnsforholdene endres?

Forfatningspatriotisme

Det fins en tredje tilnærming til norskhet som er forenlig med Østigård og Eriksens kritiske tilnærming. Den franske historikeren Ernest Renan (1823–1892) omtalte i sin tid nasjonen som en daglig folkeavstemning. Nasjon er noe annet enn kultur. Med referanse til Jürgen Habermas kan det også være verdt å trekke fram det venstreliberale

begrepet *forfatningspatriotisme*: Lojalitet til felles demokratiske institusjoner og rettsstatlige prinsipper som grunnlag for norskhet. Ut fra en slik tilnærming er ikke norskhet noe en trenger å være født inn i, men noe en kan slutte seg til. Norskhet blir et spørsmål om lojalitet til et politisk system: til politiske institusjoner og politiske prinsipper.

Ut fra denne tredje tilnærmingen, er norskhet noe en kan oppnå uavhengig av hvor en er født og uavhengig av hvor en stammer fra. Spissformulert kan en si at norskhet dreier seg om medborgerskap og ikke om kulturell tilhørighet slik som etnonasjonalistene forfekter. I utgangspunktet vil dette kunne være en svært inkluderende form for norskhet som er åpen for alle. Samtidig er det en norskhet som krever aktiv tilslutning: Vi du være norsk, må du også rette deg etter norske spilleregler. Det at ingen utelukkes i utgangspunktet, betyr altså ikke at alle er kvalifisert for norsk medborgerskap. Kravene til medborgerskap vil prinsipielt dreie seg om den politiske kulturen i samfunnet, som for eksempel: demokrati, menneskerettigheter og lov og rett.

Politisk kultur er et helt annet begrep enn antropologenes kulturbegrep. At demokrati og menneskerettigheter forsvares som universelle rettigheter, er likevel ikke til hinder for at de også kritiseres for å uttrykke spesifikke kulturelle verdier. I virkeligheten kan det derfor være vanskelig å opprettholde et absolutt skille mellom universelle politiske verdier og spesifikke kulturelle verdier. Menneskerettigheter er tenkt som universelle rettigheter, og respekt for menneskerettigheter som et kjennetegn ved den politiske kulturen. Mot dette kan det hevdes at også menneskerettighetene springer ut av bestemte forhold, en bestemt tid eller en bestemt levemåte som utgjør det antropologene vil kunne omtale som en bestemt kultur.

Språk: kultur kontra kommunikasjonsmiddel

Et dagsaktuelt tema dreier seg om nasjonalspråket og norsk språk som forutsetning for norskhet. Nasjonalspråket er et viktig kulturelement og et viktig kjennetegn ved en kulturnasjon. Det er med på å trekke nasjonens grenser samtidig som det bidrar til å integrere borgerne i et språkfellesskap. Det å snakke norsk språk blir tegn på kulturell tilhørighet og norskhet. Slik sett er språket langt mer

enn et kommunikasjonsmiddel, og det å beherske norsk mer enn en ferdighet.

Det er også mulig å ha en mer pragmatisk holdning til språket. Selv om en argumenterer mot en kulturell og tradisjonsbasert oppfatning av det norske språkets rolle, trenger en ikke mene at norsk språk er uviktig. Språklig fellesskap kan også være en forutsetning for politisk fellesskap. Selv om en ikke er opptatt av språket som bærer av en spesifikt norsk kultur, kan en se norsk språk som en forutsetning for samfunnsdeltakelse, aktivt medborgerskap og et fungerende demokrati. Slik vil en kunne kreve at nykommere skal lære seg norsk, ikke som akkulturasjon¹ til norskhet, men for at nykommerne skal bli del av et kommunikasjonsfellesskap og være kvalifisert for deltakelse og aktivt medborgerskap.

Språk som ekskluderende forutsetning for norskhet

I etnokulturell forstand er altså det å kunne norsk en forutsetning for norskhet. Men det å stille et slikt krav til den enkelte borgers språkbruk, innebærer samtidig at noen borgere ekskluderes. Ikke alle borgere har forutsetninger for å utvikle de språkerferdighetene som skal til for å bli en del av det norskspråklige fellesskapet (for eksempel mennesker med alvorlig og dyp grad av utviklingshemning), andre har langt bedre forutsetninger for å utvikle tegnspråkerferdigheter enn talespråk (døve), mens atter andre er oppvokst i talespråklige minoriteter (urbefolkning, nasjonale minoriteter og innvandrere).

Vi har ikke registrert at noen har tatt til orde for at mennesker med alvorlig eller dyp grad av utviklingshemning ikke skal regnes for norske. Vi har heller ikke registrert at nordmenn med tegnspråk som førstespråk ikke er blitt akseptert som norske. Når det gjelder talespråklige minoriteter, er det derimot annerledes. Fornorskningspolitikken av samer kan tjene som historisk eksempel og norskspråklig opplæringstilbud for elever med innvandrerbakgrunn som et dagsaktuelt eksempel.

Med dette mener vi ikke å argumentere mot betydningen av et felles språk. Vi er imidlertid kritiske til en holdning som innebærer at mennesker ikke oppfattes som norske utelukkende fordi de har mangelfulle norskerferdigheter.

Innvandrere og utenlandsadopterte

Innvandrere og utenlandsadopterte utgjør relativt nyankomne grupper som ikke kan vise til langvarig tilknytning til det norske samfunnet. Dette aktualiserer problemstillinger om hvorvidt mennesker uten historisk tilknytning til landet, mennesker som ikke er født norske, kan bli norske? Er kulturell tilhørighet og ankerfeste i den norske kulturarven en forutsetning for å være norsk?

Den norske innvandrerbefolkningen er svært mangfoldig og består av mennesker fra mer enn 200 forskjellige land. Noen er kommet som flyktninger, noen som arbeidssøkere, noen som studenter og noen på grunn av familiegjenforening. I tillegg til de som selv har innvandret, omfatter innvandrerbefolkningen også barna deres (norskfødte med innvandrerforeldre). Per 1. januar 2013 utgjorde innvandrerbefolkningen i Norge 710.465 personer, hvorav 117.144 norskfødte med innvandrerbakgrunn (Statistisk sentralbyrå 2013). Innvandrerbefolkningen i Norge utgjør ikke en gruppe med felles bakgrunn, identitet eller kultur. Det eneste som forener dem, er at de selv eller foreldrene deres ikke er født i Norge, og at de vil kunne ha noen felles erfaringer og interesser som innvandrere. Når det gjelder bakgrunn, kultur, identitet, livssyn og tilpassingsmåter, representerer de et så stort mangfold at det gir liten mening å omtale dem som en gruppe.

Utenlandsadopterte er heller ikke en homogen gruppe. I dag finnes det rundt 20.000 utenlandsadopterte barn, unge og voksne i Norge. De første utenlandsadopterte kom fra Sør-Korea og Vietnam, senere Colombia og India og fra slutten av 1990-tallet fra Kina. De fleste utenlandsadopterte kommer til Norge som små barn, og det meste av primærsosialiseringen foregår i adoptivfamilien. Fra et kulturelt perspektiv vil de fleste av dem derfor vokse opp som norske. Dette vil selvsagt ikke være til hinder for at de både kan oppleve diskriminering og at det blir satt spørsmålsteget ved deres norskhet. Ofte må de svare på ubehagelige spørsmål som «Hvor kommer du egentlig fra?» Det at de er vokst opp i en norsk familie, trenger heller ikke være til hinder for at enkelte utenlandsadopterte selv setter spørsmålsteget ved sin identitet (Morken og Dalen 2013).

For alle landets innbyggere kan vi spørre om det finnes noe i retning av en særskilt norsk

egenart eller kultur som gjør dem norske. Er det å være norsk noe etnisk og kulturelt eksklusivt eller noe inkluderende i den forstand at norskheten kan romme et etnisk og kulturelt mangfold. Litt spissformulert kan vi spørre om innvandrere må bli kulturelt assimilerte for å kunne regnes som fullt ut norske? Tilsvarende kan vi spørre om utenlandsadopterte heller ikke må være for opptatt av sitt opprinnelsesland og ikke stille grunnleggende spørsmål ved sin egen etniske identitet.

Selv om utenlandsadopterte i 2013 er en naturlig del av den norske befolkningen, utgjør de fremdeles en minoritetsgruppe. Deres livssituasjon skiller seg imidlertid vesentlig fra andre minoritetsgrupper ved at de har mange karakteristika som plasserer dem som «norske». De får norsk statsborgerskap fra den dagen de kommer til Norge og blir adoptert av en norsk familie. Videre har adoptivbarn de samme lovmessige rettigheter som biologiske barn. Selv om barna kommer i ulik alder til Norge, blir nesten samtlige enspråklige med norsk som sitt nye førstespråk (Dalen & Rygvold, 2012; Rygvold, 2012). Dette gir dem gode muligheter for sosial og kulturell inkludering i nærmiljøet og i samfunnet generelt.

Til tross for dette møter mange utenlandsadopterte utfordringer knyttet til egen norskhet. Mange har et utseende som ikke bare skiller dem fra deres egen familie, men også fra majoriteten i den norske befolkningen. Særlig blir dette utfordrende når de forlater trygge arenaer og møter nye og ukjente miljøer. Da kan de som nevnt bli konfrontert med negative og diskriminerende reaksjoner fra andre og med ubehagelige spørsmål om norskhet. I slike situasjoner vil utenlandsadopterte bli minnet om at de har en etnisk opprinnelse og et etnisk utseende som utfordrer deres norskhet.

Det kulturelle norskhetsbegrepet og kulturel nasjonalismen er ekskluderende: Innvandrere kan lære om den norske kulturen, men det vil være ulike oppfatninger om hvorvidt de kan bli en del av den. Utenlandsadopterte har et bedre utgangspunkt enn innvandrere for å kunne aksepteres som en del av kulturen, men heller ikke de er født inn i den i bokstavelig forstand.

Minoritetshierarki

Noe av problematikken i denne artikkelen kan

formuleres som essensialisme kontra relativisme: Fins det en egen norsk folkekarakter eller kultur som gjør nordmenn norske, eller dreier norskhet seg mer om det nordmenn til enhver tid tenker, uttrykker og foretar seg? Et nærliggende spørsmål er om det fins én eller flere former for norskhet.

I denne sammenhengen kan begrepet minoritetshierarki (Morken 2009) være av interesse. I henhold til lover og læreplaner har samer, nasjonale minoriteter og innvandrere ulike rettigheter. Som urbefolkning har samene mest omfattende rettigheter. Deretter følger nasjonale minoriteter (kvener, skogfinner, rom, romani og jøder). Nederst i hierarkiet finner vi den nye innvandrerbefolkningen, uten tilsvarende grupperettigheter som samer og nasjonale minoriteter.

Det er verdt å merke seg at betydningen av historisk tilknytning til landet. Samene har lengst tilknytning til landet, og i den generelle delen av Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen (KUF 1996) omtales samisk språk og kultur som en del av en felles arv som Norge og Norden har et særlig ansvar for å hegne om. En måte å tolke dette på er at vi har å gjøre med en essensialistisk forståelse av kultur, men at den norske kulturen har to røtter: én med bakgrunn i den samiske urbefolkningen og én med bakgrunn i den norske majoritetsbefolkningen.

Nasjonale minoriteter

Nasjonale minoriteter er i en interessant mellomstilling. St.meld.nr. 15 (2000–2001) om nasjonale minoriteter i Norge definerer nasjonal minoritet som etnisk, religiøs og/eller språklig minoritet med langvarig tilknytning til landet. Relativt nyankomne innvandrergupper regnes ikke som nasjonale minoriteter, og ifølge St.meld. nr. 15 (2000–2001) er det ikke helt avklart hva som menes med langvarig tilknytning. Det antydes imidlertid at det har vært nevnt krav om minst hundre år. I henhold til Europarådets Rammekonvensjon om vern av nasjonale minoriteter, er staten forpliktet til å legge til rette for at nasjonale minoriteter skal kunne opprettholde og videreutvikle sin egenart.

Dette er interessant i lys av nyere innvandring til Norge. Landet har hatt innvandrere med bakgrunn fra for eksempel Pakistan i drøyt førti år. Dette er åpenbart for kort tid til å få anerkjent etterkommere av innvandrere fra Pakistan som

en egen nasjonal minoritet. Dette er heller ikke et dagsaktuelt tema. Etter hvert som tiden går, vil imidlertid etterkommere av pakistanske innvandrere kunne påberope seg «langvarig tilknytning til landet». Et krav om å bli anerkjent som nasjonal minoritet vil i så fall være fullt ut i tråd med internasjonale konvensjoner.

Det er også verdt å merke seg at utenlandsadopterte ikke blir plassert i minoritetshierarkiet. Utenlandsadopterte kommer i en spesiell situasjon først og fremst fordi de ikke uten videre utgjør en etnisk, religiøs og/eller språklig minoritet. Adopterte fra utlandet utgjør derfor ikke minoritetsgrupper på samme måte som innvandrere og nasjonale minoriteter.

Individ kontra gruppe

Ifølge for eksempel St.meld. nr. 15 (2000–2001) er det individer, og ikke grupper, som har en kulturell identitet. Selv om retten til å ta vare på språk og kultur er å betrakte som en grupperettighet, vil personer med tilknytning til samme minoritetsgruppe ha ulike interesser og foreta individuelle valg. Innvandrere med bakgrunn fra samme land vil kunne ha ulike opplevelse av hjemlandskulturen og velge ulike tilpasningsmåter her i Norge. Utenlandsadopterte vil kunne ha ulike holdninger til betydningen av kunnskap om og kontakt med det landet de er født i.

Utenlandsadopterte har ingen rettigheter som minoritetsgruppe. Det er heller ikke fremmet krav om slike rettigheter. Det er likevel verdt å fundere over hvordan et slik krav ville kunne bli møtt. Mange utenlandsadopterte ville helt sikkert mene at de er like norske som andre nordmenn og at et slikt krav ville være meningsløst. Likevel vil det kunne argumenteres for at også enkeltindivider med en identitet som utenlandsadopterte har krav på å få sin identitet anerkjent og at de må kunne bli anerkjent som egen minoritetsgruppe uten at det blir stilt spørsmål ved deres norskhet.

Når dette er sagt, vil vi advare mot kulturalisme og gruppetenkning: Den enkelte innvandrere og den enkelte utenlandsadopterte må selv ha innflytelse på utforming av sin identitet og sin gruppetilhørighet. Verken norsk kultur eller minoritetskulturer skal tvinges på noen. Derfor er vi også kritiske til for sterk vektlegging av kultur og kulturell tilhørighet:

Muligheten for en inkluderende norskhet ligger i det vi her har omtalt som det politiske nasjonsbegrepet med vekt på demokrati, mangfold, samfunnsdeltakelse og individuelle rettigheter.

NOTE

¹ Akkulturasjon: en type kulturell endring, nærmere bestemt prosesser og hendelser som har opphav i en forbindelse mellom to kulturer som tidligere var separate og selvstendige.

LITTERATUR

- ERIKSEN, T.H. (1993). *Kulturterrorismen. Et oppgjør med tanken om kulturell renhet*. Oslo: Spartacus Forlag.
- DALEN, M., & RYGVOLD, A.L. (2012). Internasjonale adopsjoner i Norge. S. 502–521 I: E. Befring & Tangen, R. (red): *Spesialpedagogikk*. Oslo: Cappelen.
- HODNE, B. (1995). *Norsk nasjonalkultur. En kulturpolitisk oversikt*. Oslo: Universitetsforlaget.
- KUF (1996): *Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen*. Oslo: Det kongelige kirke-, utdannings- og forskningsdepartement.
- LUNDEN, K. (1992). *Norsk grålysning*. Oslo: Det Norske Samlaget
- MORKEN, I. (2009). Mangfold, inkludering og minoritetshierarki i nasjonale læreplaner. S. 154–186 I: E.L. Dale (red.): *Læreplan – Et forskningsperspektiv*. Oslo: Universitetsforlaget.
- MORKEN, I. OG DALEN, M. (2013). Hvor er du egentlig fra? Norskhet som utfordring i dagens Norge? S. 33-43, *Psykologi i kommunen*, nr. 6.
- RYGVOLD, A.L. (2012). Språkmestring hos utenlandsadopterte 2. klassinger. S. 7-16, *Norsk Tidsskrift for Logopedi*, nr. 4.
- STATISTISK SENTRALBYRÅ (2013). Innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre, Lastet ned 1. januar 2013 <<http://ssb.no/befolkning/statistikker/innvbef>>
- ST.MELD. NR. 15 (2000-2001). *Nasjonale minoriteter i Norge – Om statleg politikk overfor jødar, kvene, rom, romanifolket og skogfinnar*. Det kongelige kommunal- og regionaldepartement.
- ØSTIGÅRD, T. (2001). *Norge uten nordmenn. En antinasjonalistisk arkeologi*. Oslo: Spartacus Forlag.

Monica Dalen er cand.paed. fra 1975 og dr.philos. fra 1992. Hun er professor ved Institutt for spesialpedagogikk, Universitetet i Oslo. Hennes fag- og forskningsområder er utenlandsadopsjon, spesialpedagogikk/spesialundervisning og forskningsmetodikk. Hun har gitt ut bøkene *Hvem er jeg?* (1999), *Intervju som forskningsmetode* (2011) og *Spesialundervisning til elevens beste?* (2013) samt diverse artikler i nasjonale og internasjonale tidsskrifter.

Ivar Morken er lærer fra 1980 og cand.paed.spec fra 1990. Han er førsteamanuensis ved Institutt for spesialpedagogikk, Universitetet i Oslo. Hans fag- og forskningsområde er kultur, mangfold, migrasjonsrelaterte lærevansker og spesialpedagogikk. Han har gitt ut boken *Normalitet og avvik* (2006/2012) samt diverse tidsskriftartikler og bokkapitler.